

ŞANLIURFA İLİ ve İLÇELERİ TÜRK-İSLAM DÖNEMİ 2022 YILI YÜZEY ARAŞTIRMASI

The Turkish - Islamic Period Surface Survey in 2022 in Şanlıurfa Province and Districts

Razan AYKAÇ¹

Özet

Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ve denetiminde 2021 yılında başkanlığımızdaki bir ekip tarafından Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk-İslam Dönemi Yüzey Araştırması başlamıştır ve günümüzde devam etmektedir. Şanlıurfa şehir dokusu ve tarihi eserleri dünya kültür ve medeniyetlerinin merkezi kabul edilen bereketli Hilal olarak adlandırılan bölge üzerinde olup tarih boyunca coğrafi konumu nedeniyle farklı uygarlıkların geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. Tarihi eserleri bakımından Türkiye'nin sayılı şehirleri arasında yer alan Şanlıurfa; Emevi, Abbasi, Selçuklu, Zengi, Eyyubi, Memlûklü, Akkoyunlu ve Osmanlı hâkimiyeti altında Türk - İslam mimarisinin önemli eserlerini barındırmaktadır. Dinler tarihi ve inanç turizmi yönüyle dünya kültüründe özel bir yere sahip olan Şanlıurfa ili; Şuayb Şehri, Soğmatar, Bazda gibi ören yerleri, merkez ilçelerdeki tarihi eserler ve Eyüp Nebi'de yoğunlaşan kültür varlıkları ile İslam medeniyeti açısından oldukça önemlidir. Ayrıca "Peygamberler Şehri" olarak ayrı bir yere sahiptir. Yeni araştırma ve kazılar Şanlıurfa'nın Anadolu'nun en eski kadim şehirlerinden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Soğmatar ve Şuayb gibi milattan önceki çağlara uzanan antik kentlerde tarihi vesika niteliğindeki belgeler olan ve Türk Sanatında önemli bir yere sahip, İslami döneme ait seramikler yüzey araştırmamız esnasında tespit edilmiştir. Bu seramikler antik kentlerin Orta Çağ'da da kullanılmış olduğunu dolayısıyla bu ören yerlerinin tarihini gün ışığına çıkartacak önemli deliller olarak bu bildirimiz ile literatüre geçecektir. Ayrıca yaptığımız yüzey araştırmasında; yolcuların dinlenmesi ve su ihtiyacının karşılanması amacıyla inşa edilmiş bir hayır tesisi olan sarnıç/hayrat gibi su yapılarının düz damı üzerinde yekpare mihrap taşına rastlanmıştır. Bu üst kısmın "Namazgâh" olarak kullanıldığı anlaşılmıştır ve böylece farklı bir mimari yapı türünün örnekleri tespit edilmiştir. Bu bildiride; Şanlıurfa ili ve ilçelerinde bulunan ve bugüne kadar çeşitli bilimsel yayınlara konu edilen

¹ Doç. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Temel Sanat Eğitimi Anasanat Dalı, İzmir / TÜRKİYE, razan.aykac@ikc.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3267-1218

kültür varlıklarının son durumu ve bunların dışında henüz tespit ve tescili yapılmamış İslami dönem mimari eserlerin keşfedilerek envantere kazandırılması hakkında bilgi verilecektir. Ayrıca bölge tarihinin aydınlatılması amacıyla 2021 yılında başlanan Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk- İslam Dönemi Yüzey Araştırmasının 2022 yılı çalışmasında başta Bazda Mağaraları, Soğmatar, Şuayb antik kenti olmak üzere tespit edilen veriler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Suruç, Şanlıurfa Bazda Mağaraları, Soğmatar, Şuayb, Şeyh Mes'ud, Namazgâh, Mezar Taşı

Abstract

The Turkish-Islamic Period Surface Exploration of Şanlıurfa Province and its Districts was started by a team under my leadership since 2021 under the permission and supervision of the General Directorate of Cultural Heritage and Museums of the Ministry of Culture and Tourism and continues today. Şanlıurfa city texture and historical artifacts are located in the region called “Fertile Crescent” which is considered the center of world culture and civilizations and has been the transition and fusion area of different civilizations throughout history due to its geographical location. Şanlıurfa, which is among the few cities of Turkey in terms of historical artifacts, houses important works of Turkish-Islamic architecture under Umayyad, Abbasid, Seljuk, Ayyubid, Mamluk, Akkoyunlu and Ottoman domination. Şanlıurfa province, which has a special place in world culture in terms of religions history and faith tourism, is very important for Islamic civilization with its ruins such as Harran, Şuayb City, Soğmatar and Bazda, historical artifacts in the central districts and cultural assets concentrated in Eyüp Nebi. It also has a special place as the City of Prophets. New research and excavations reveal that Şanlıurfa is the oldest ancient city of Anatolia. In ancient cities such as Soğmatar and Şuayb dating back to BC, ceramics belonging to the Islamic period that are historical documents and have an important place in Turkish Art were discovered during our surface exploration. These ceramics are important evidence and therefore shall bring the history of these ruins to light with this report and let enter that ancient cities were also used in the Middle Ages into the literature. In addition, in our Surface Exploration, ; A monolithic altar stone was found on the flat roof of water structures such as the cistern, which was built for the purpose of resting the passengers and meeting their water needs. It was understood that this part was used as a “ Namazgah (Prayer-place) “ and thus examples of modeling a different architectural structure were discovered. Apart from the cultural assets in Şanlıurfa province and its districts, which have been the subject of various scientific publications until today, discovering and bringing into the inventory the architectural works of the Islamic period that have not yet been identified and registered, and also data determined, especially the Bazda Caves, ancient city of Soğmatar and Şuayb during the 2022 period of the Şanlıurfa Province and its Dis-

tricts Turkish-Islamic Period Survey, which started in 2021 in order to illuminate the history of the region shall be explained in this manifesto.

Keywords: Suruç, Şanlıurfa Bazda Caves, Soğmatar, Şuayb, Sheikh Mas'ud, Namazgâh, Tombstone

Giriş

Kültür ve Turizm Bakanlığı ile İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi'nin ortak projesi olan “Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk - İslam Dönemi Yüzey Araştırması” Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 01.06.2021 tarih ve 142230 sayılı izniyle yapılmıştır².

Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk İslam Dönemi Yüzey Araştırmamızın 2022 yılı çalışması 01.06.2022 / 08.07.2022 tarihleri arasında yapılmış olup Şanlıurfa'nın İslami döneminin aydınlatılması açısından oldukça önemlidir. Suruç merkez ve köylerindeki İslami döneme ait eserler (tescilli eserler dâhil), Şanlıurfa merkez Eyyübiye ve kısmen Harran'daki eserler bütüncül değerlendirilmek üzere incelenmiştir. Yüzey araştırmasında İslam öncesi döneme ait şehirlerin İslami dönemi var mı ona bakılmıştır. Bu kapsamda son derece önemli veriler ortaya çıkarılmıştır. Araştırma ekibinin ihtiyaç duyduğu araç-ulaşım, iâşe ve konaklama giderleri Suruç Kaymakamlığı ve Eyyübiye Belediyesi tarafından karşılanmıştır³.

1. Şanlıurfa'nın Suruç İlçesindeki Eserler

Suruç merkez ve köylerindeki eserler incelenmiş ve yapıların son durumlarıyla ilgili belgeleme yapılmıştır. Bunlar;

Şeyh Müslüm (Mesleme) Külliyesi ve Ahmet Bican Camisi; tescilli olan Şeyh Müslüm (Mesleme) Külliyesi içinde cami ve hazirede; burada doğan ve vefat eden önemli tasavvufçulardan Na'me es-Seruci oğlu Şeyh Müslüm adına inşa ettirilmiş kare planlı, üzeri kubbeye örtülü Küçük Ziyaret olarak isimlendirilen türbe, aralarında Osmanlı dönemine ait baş ve ayak şahidesinden oluşan tarihi öneme haiz mezar taşları mevcuttur. Türbenin kitabesine göre H.945 / M.1538'de Şeyh Muhammed oğlu Şeyh Hasan tarafından türbe yaptırılmıştır ve H.1284 / M.1867'de onarım görmüştür. Külliye içerisinde, XIX. yüzyılda Urfa'da yaşayan Ahmet Bican Efendi'nin H.1304 / M.1887 yılında Şanlıurfa'nın Suruç kazasında inşa ettirdiği ve kendi adıyla anılan cami ve vakfiyesi yer almaktadır. Cami günümüzde sağlam olup ibadete açıktır. Mezarlığa defin devam etmektedir (Foto.1-2).

Suruç Asri Mezarlığı; şehir merkezindeki mezarlık içinde kare planlı Şeyh Nasır'a ait olan bir türbe ile Osmanlı'nın son dönemlerine ait olan birkaç mezar taşı bulunmaktadır. Mezar taşlarının şahideleri toprak altında kaldığından kitabeleri okunamamaktadır.

² Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk - İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2022 yılı çalışmalarına Bakanlık temsilcisi olarak Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'nden Uzman Zeynep Ergin, ekip üyesi olarak Prof. Dr. Ali Boran (Sanat Tarihçisi), Uzman Erdal Elmas (Sanat Tarihçisi) katılmıştır. Özverili çalışmalarından dolayı ekip üyelerine ve kitabelerin okunmasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Abdülhamit Tüfekçioglu ve Doç. Dr. Kemal Özkurt'a teşekkür ederim.

³ Araştırma ekibinin ihtiyaç duyduğu ulaşım, iâşe ve konaklama giderlerini karşılayan ve imkân sağlayan Suruç Kaymakamlığı ve Eyyübiye Belediyesi'ne ve Başkan Mehmet Kuş Beyefendi'ye teşekkür ederim.

Suruç Kümbet Evler; şehir merkezindeki tescilli kümbet evlerinin fotoğrafları çekilmiştir. Evler kentsel doku içinde ele alınarak bunların restorasyonunun yapılması önem arz etmektedir.

Yatır Tepe Köyü İç Yolu Kümbet Evler; Yatır Tepe Köyü içinde bulunan kümbet evlerinin üst örtülerinin bir bölümü yıkılmıştır. Kerpiç malzemeden yapılan bu evler yolun iki yanında karşılıklı olarak yapılmıştır ve mahalle dokusunu vermesi açısından önemlidir. Tescilli olan bu evlerin restorasyonunun ivedi olarak yapılması gerekmektedir.

Kara Küme Kümbet Evleri; köy içinde yer alan konutlar kümbet evler biçiminde olup günümüzde harabe durumdadır (Foto.3).

Kaplan Köyü; Kaplan Köyündeki mezarlık, mağara, köy evi, sarnıç ve kaya mezarları incelenmiştir. Köy eski bir yerleşim üzerine kurulmuş olup kaya kütlelerinin işlenmesiyle oluşturulan ve günümüzde de kullanılan mekânlar yer almaktadır. Köyün mezarlığı içinde az da olsa mezar taşı yer almaktadır. Mezar taşları sandukalı ve pehlelidir. Kireç taşından yapılan mezar taşlarının üzerlerinde kitabe ve yazı bulunmamaktadır. Bu mezarlık içindeki mezar taşları XVIII. yüzyıldan sonraya ait olmalıdır (Foto.4).

Çengelli Köyü Cami ve Mezarlığı; Köy içindeki cami giriş kapısı üzerindeki kaş kemer içine alınan kitabenin üst kısmında H.1205 / M.1790-1791 tarihi yazılıdır. Dört satırlık talik kitabe besmeleyle başlamakta olup diğer kısımlar okunamamaktadır. Kitabe dışında yapı tamamen yenilenmiştir. Köy mezarlığı içinde 1920 ve sonrasına ait şahideli birkaç mezar taşı bulunmaktadır. Bu mezarlar form olarak yerel üslupta oluşturulmuştur.

Boztepe Köyü Mezarlığı; köyün içinde kümbet evler ve mezar taşları yer almaktadır. Kümbet evlerden birkaçı yıkık olarak günümüze gelmiştir. Mezarlık içinde dokuz mezarın incelemesi yapılmıştır. Ayrıca mezarlık içinde kırık mezar taşı parçaları da yer almaktadır.

Uysallı Köyü Mezarlığı; köy içinde Osmanlı dönemine ait iki tarihi mezar taşı incelenmiştir. Yüksek bir sanduka üzerinde şahideli mezar taşları kireç taşı malzemedendir (Foto.5-6).

Karadut Köyü Mezarlığı; Köy mezarlığında kare planlı ve üzeri kubbeli bir türbe ile XVII. yüzyıl sonrasına ait farklı şekilde mezar taşları bulunmaktadır. Mezar taşları şahideli ve sandukalıdır. Yüksek sandukalı olmaları bölgenin mezar anıt yapma geleneği açısından önemlidir. Mezarların bir bölümü toprak altında kalmıştır (Foto.7-9).

2. Şanlıurfa Balıklıgöl ve Çevresindeki Eserler

Eyyübiye İlçesinde Balıklıgöl ve Ulu Cami etrafında şehir dokusu gelişmiştir. Özellikle Balıklıgöl'ün etrafı antik dönemden günümüze kadar dini bir merkez olmuştur. Bölgenin İslam topraklarına katılmasının ardından bölge Zengi, Eyyubi, Memluklu, Osmanlı dönemine ait önemli eserler barındırmaktadır (Foto. 10-12).

Halil-ür Rahman (Döşeme) Cami ve Haziresi; Halil-ür Rahman (Döşeme) Camisi, Balıklıgöl'ün güneybatı köşesinde inşa edilmiştir. Külliye; cami, medrese, Hz İbrahim'in ateşe atıldığı makam ile hazireden oluşmaktadır. Caminin minaresindeki kitabeye ve süsleme özelliklerine göre H.608 / M.1211 yılında Melik Eşref Muzaffereddin Musa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Minaresinin kare kaide ve kare gövdesi ile duvar dokusu açısından Balıklıgöl içindeki Erken İslam dönemine ait özellikleri yansıtmaktadır. Cami ve diğer müstemilatlar Osmanlı döneminde 1810-1871 yıllarında tamir görmüştür (Foto. 10-11,13).

Ayrıca caminin doğusunda ve hazire bölümünde Şeyh Ali el-Şazeli'ye (1651) ait türbe ile defin başlamış ve daha sonra burası hazire haline gelmiştir. Hazirede onlarca şahideli mezar taşları bulunmaktadır (Foto.14).

Rızvaniye Camisi; Balıklıgöl'ün kuzey kenarındaki cami H.1129 / M.1716 tarihinde Ahmet Paşa tavarından inşa edilmiştir. Cami enine dikdörtgen planlıdır ve üzeri çok kubbe ile örtülüdür, revaklı avluda medrese yer almaktadır. Medrese odaları günümüzde el sanatları ürünleri üretim ve satışının yapıldığı yer olarak kullanılmaktadır (Foto.15).

Mevlid-i Halil (Dergâh) Külliyesi; İbrahim Peygamberin doğduğu mağaranın yakınında kurulmuştur. İslam döneminde burada kurulan yapıların harap olması sonrasında H.1223 / M.1808 tarihinde cami, türbe ve hazireden oluşan bir külliye yeniden inşa edilmiştir. Enine dikdörtgen planlı ve tek sahnalı harim kısmının üzerini çapraz tonoz örtmektedir. İbrahim Peygamberin doğduğu mağaranın yanında beşik tonozlu bir mescit yer almaktadır (Foto.16-20).

Mevlid-i Halil (Dergâh) Camisi Haziresi; Cami haziresinde Kalender Çavuş'la başlayan ve yakın döneme ait onlarca mezar taşı bulunmaktadır. Hazirede yönetici, ilmeye, eşraf sınıfına ait mezar taşları yer almaktadır. Mezar taşları yüksek baş ve ayak şahideli ve sandukalı biçimde olup üzerindeki yazılar celi sülüs ve ta'lik hatlıdır (Foto.21-24).

3. Şanlıurfa Şehir Dokusu ve Eserler

Dünya kültür ve medeniyetlerinin merkezi kabul edilen bereketli Hilal olarak adlandırılan bölge üzerinde yer alan Şanlıurfa ili, tarih boyunca coğrafi konumu nedeniyle farklı uygarlıkların geçiş ve kaynaşma alanı olmuştur. Harran, Şuayb Şehri, Soğmatar, Bazda gibi ören yerleri, merkez ilçelerdeki tarihi eserler ve Eyüp Nebi'de yoğunlaşan kültür varlıkları İslam medeniyeti açısından önemlidir (Foto.25-26).

Şanlıurfa Ulu Camii; İslam topraklarına katılan Şanlıurfa'nın kiliseden camiye çevrilen eserlerindendir. Camide Nureddin Zengi tarafından köklü bir tamirat yapılmıştır. Daha sonraki dönemlerde de eser onarım görmüştür. Cami enine dikdörtgen planlı ve üç sahnalı bir harim mekânı, revaklı avlusu ve kuzeydoğuda sekizgen planlı ve sekizgen gövdeli anıtsal minareden oluşmaktadır. Avluda namazgâh, iki türbe ve hazire yer almaktadır. Ayrıca avluda 10 adet sütun başlığı ve 2 adet sütun kaidesi vardır. Avludaki namazgâh ile sütunların ölçümleri yapı-

larak detaylı belgeleme çalışması yapılmıştır (Foto.27-32). Ulu cami avlusundaki hazirede onlarca mezar taşları ve türbe yer almaktadır. Buradaki en eski mezar H. 1107 /M.1695'te vefat eden Rakka-Urfa valisi Kadızade Hüseyin Paşa'nın mezarıdır. Ayrıca Mevlana Hâlid-i Bağdadi hazretlerinin (KS) torunu *Şihâbüddin Ahmed'in* mezarı da bu hazirede bulunmaktadır (Foto.33a- 33b).

Şanlıurfa Şehir Surları; Yüzey araştırması kapsamında, Harran Kapısı, Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi, Cevahir Hanı yakınındaki sur kalıntıları, Türk Meydanı Askeriye Sokak ve 1278 Sokaktaki sur kalıntıları ile El-Ruha Otelı yanındaki sur kalıntıları incelenmiştir. Antik dönemden itibaren inşa edildiği bilinen surlar, kentin topografik özelliğine göre şehrin etrafını kuşatmaktadır. Zaman içinde yıkılan surlar Bizans İmparatoru Jüstinyen tarafından VI. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir. Şehrin güney tarafındaki surların üzerinde yer alan Harran Kapısının güney cephesi Bizans döneminde, kuzey cephesi ise Eyyubi döneminde inşa edilmiştir. Eyyübi dönemine ait inşa kitabesi ve aslan kabartması bu cephede yer almaktadır. Şanlıurfa'nın İslam topraklarına katılmasının ardından Zengi, Eyyubi, Memlûklü ve Osmanlı dönemlerinde surların tamir edildiği anlaşılmaktadır. Şehrin etrafını çevreleyen surların büyük bir kısmı, XX. yüzyılın başından itibaren tahrip edilmeye ve yıkılmaya başlamıştır. Günümüzde mevcut surlar koruma altına alınmıştır.

Surlar ile bunlar arasındaki burçlar taş malzemeden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Surların önünde yer alan hendek hakkında fazla bir veri bulunmamaktadır. Burada yapılacak bir kazı ya da sondaj çalışmasıyla ortaya çıkarılabilir. Surlar üzerindeki burçların silindirik ve dörtgen planda oldukları ve genelde iki kat şeklinde düzenlendikleri anlaşılmaktadır. Surlarda farklı dönemlere ait tamir izleri görülmektedir. Ancak bunların dönemsel özellikleri konusunda fazla bir veri mevcut değildir. Surlardan günümüze; Harran Kapısı ile Bey Kapısı'na ait Mahmutoğlu Kulesi ile yer yer duvar ve burç kalıntıları ulaşabilmiştir. (Foto.34-37)

Şanlıurfa, dinler tarihi ve inanç turizmi yönüyle dünya kültüründe de önemli bir yere sahiptir. Ayrıca XVII. ve XIX. yüzyıl arası dönemin izlerini taşıyan Şanlıurfa ve Harran yerleşimleri UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası listesine aday olan doğal ve kültürel varlıkların yer aldığı UNESCO Dünya Miras Endikatif Listesi'nde yer almaktadır. Ayrıca, Kültür ve Turizm Bakanlığının hazırlamış olduğu Türkiye Turizm Stratejileri (2023) çalışması kapsamında marka kentlerden biri olarak gösterilmesinin yanı sıra, kültür kenti, GAP kültür ve turizm bölgesi içerisinde sıralanmakta ve inanç turizminde yer almaktadır.

Şanlıurfa kenti ticaret merkezi ve bu merkezin etrafında gelişen ve zamanla genişleyen konut dokusundan oluşmaktadır. Geleneksel konut dokusu ve geleneksel sokak özellikleri büyük ölçüde korunmuştur.

Geleneksel Sokak Dokusu; evler, kabaltılar, avlu duvarları, avlu kapıları özgün ve görsel açıdan etkileyici öğelerdir. Geleneksel şehir dokusu içinde yer alan ve genellikle mahalle mescidi olma özelliğine sahip Abamor, Arabi, Behram-

lar, Çarhoğlu, Eski Ömeriye, Eski Sefalı, Fırfırlı (Kilise), Hacı Lütfullah, Hacı Yadiğar (Kuttik), Hasan Paşa, Hayrullah, Hızanoğlu Camisi ve Kabaltı, Hüseyin Paşa, Hüseyiniye, İmam Sekaki, Kara Musa, Kıbrıs Tekkesi, Mevlevihane, Müderriş, Nurali, Nimetullah, Pazar, Selahaddin Eyyübi, Siverekli / Hz. Abbas, Sultan Bey Camii ve Türbesi, Şeyhbenderiye, Tuzeken ve Yeni Ömeriye camileri sokak dokusu içinde konutlarla birlikte incelenmiş ve güncel durumlarıyla ilgili fotoğraflama yapılmıştır (Foto.38-42)

Ayrıca Abdurrahman Dede Cami ve Mezarı, Çakeri Camisi, Çamurlu Köyü Hasan Ağa Cami ve Haziresi, Debakhane Cami-Türbe Medrese- Sebil, Hekim (Halim) Dede Camii ve Haziresi, Kadioğlu Camii ve Çeşmesi, Kudbettin Cami ve Çeşmesi, Yusuf Paşa Cami ve Haziresi ile namazgâhı incelenmiş namazgâh ve çeşmelerin röleve ölçüleri alınmıştır.

Şehir dokusunun bir parçası olan Karaköprü, Köprübaşı, Hızmalı köprüleri ile Justinyen Su Kemerini incelenmiştir. Bu köprüler işlevlerini sürdürmektedir (Foto.43).

Şehir İçi Hanları ve Çarşılar; Şanlıurfa önemli ticaret yollarının kesiştiği noktada yer almaktadır. İl, günümüzde de bu özelliğini sürdürmektedir. Şam ve Beyrut gibi ticari merkezlerine yakınlığı ile ilgi çeken Şanlıurfa'nın en yakın sınır kapıları; kendi ilçesinde bulunan Akçakale sınır kapısına 53 km, Suruç ilçesinde bulunan Müşritpınar sınır kapısı ile 50 km uzaklıktadır. Şanlıurfa tarihi kent merkezinde bulunan geleneksel ticaret merkezi, çarşı ve hanlar Osmanlı döneminden günümüze ulaşan yapılar olup bunlar orijinal fonksiyonlarını tamamen koruyamamış olsalar da geçmişte olduğu gibi aynı faaliyet kolunda uzmanlaşmış ticari birimleri barındırmaktadırlar (Foto.44).

Tarihi kent dokusu içinde ticaret ve küçük imalat faaliyetlerinin sürdürüldüğü Gümrük Hanı, Hüseyiniye Çarşıları, Kazzaz Pazarı, Sipahi Pazarı, Bakırcılar Çarşısı, Çulcu Pazarı, Kasap Pazarı vb. çarşı ve pazarlar incelenmiş ve fotoğrafları çekilmiştir (Foto. 45).

Yardımcı Köyü Cabir El-Ensar Camii Haziresi; Cabir El-Ensar Camii haziresinde yazılı ve damgalı mezar taşları bulunmaktadır. Bu mezar taşları tahrip edildiğinden yazıları okunamamıştır (Foto.46a/ 46b).

Şahinler Köyü Mezarlığı; köy mezarlığı içinde koç koyun şeklinde mezar taşı bulunmaktadır. Yerinden sökülen bu mezar taşının müzeye taşınması önem arz etmektedir. Koç koyun şeklindeki bu mezar taşı bölgedeki mezar taşı geleneğinin devamı açısından önemlidir (Foto. 46c).

Ayanlar Köyü Mezarlığı; Ayanlar Köyü mezarlığında tarihi mezar taşları yer almaktadır. Şahideli, sandukalı, damgalı mezar taşları ile koç koyun şeklinde mezar taşları bulunmaktadır. Şahideli ve sandukalı mezar taşlarında tahrip olan kazıma tekniğinde kitabeler görülmektedir. Bazı mezar taşları üzerinde boy damgalarına benzer motifler vardır. Ayrıca sökülmüş birkaç koç koyun şeklinde mezar taşı tespit edilmiştir (Aykaç-Elmas 2021: 675, 681). Bu mezar taşları üzerinde kitabe

bulunmamaktadır (Foto. 46).

Sayburç Köy Odası; Sayburç Köyü'nün içindeki antik yerleşim yeri yanında bulunan köy odası dikdörtgen planlıdır. Köy Odasının duvarlarında kesme taş malzeme kullanılmıştır. Giriş kapısı doğu cephesinin kuzey tarafındadır. Kapı basık kemerlidir. Aynı cephede dikdörtgen formlu iki pencere ile ortasında etrafi geometrik süslemeli göz pencere yer almaktadır. Dikdörtgen formlu pencere alınlığında iki sıra geometrik süslemeler ile yarım daire içinde merkezden dağılan ışımsal süslemeler yer almaktadır.

İç mekân tek bölümden oluşmakta ve üzeri ahşap hatıllı düz dam ile örtülüdür. İki pencere arasında mihrap nişi yer almaktadır (Foto. 47-48).

3.1. Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi ve Müştemilatı

Şanlıurfa'nın Zengiler tarafından 1144 yılında alınmasından sonra, şehrin İslamlaşması için Kolonizatör Türk dervişlerinden Horasanlı Şeyh Mes'ud Urfa İç Kalesi'nin güneyine Top Dağı'nın eteklerine yerleşmiştir. Zaviyede inşa ve bani kitabesi olmadığından, yapının banisi ve inşa tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

Zaviye kare planlı merkezi bir avlu ile etrafındaki mekânlardan ve mezar odasından / türbeden oluşmaktadır. Dört eyvanlı, kapalı Selçuklu medreseleri planında inşa edilen yapıya batı cepheden, yarım kubbeli portalden girilmektedir. Ortadaki kare mekânın üstü açık bir kubbe ile örtülüdür (Foto. 49-53).

Orta mekânı dört yönde çevreleyen tonozlu eyvanlardan doğuda olanının ön tarafı açık olup burada Şeyh Mes'ud'un sandukası bulunmaktadır. Mezar odası, sandukanın bulunduğu doğu eyvanın alt kısmında (bodrum katında) yer almaktadır ve buraya giriş doğu cepheden sağlanmaktadır. Bu giriş betonla kapatılmıştır. Doğudaki eyvanın güneyine bitişik beşik tonozlu küçük odanın çilehane olmalıdır. Diğer üç eyvanın önleri kapı ve pencerelerle örülerek kapalı hale getirilmiştir. Güneydeki eyvan mescit olarak kullanılmaktadır. Mescit mihrabının iki yanında kalın taş sütunlar bulunmaktadır. Kuzeydeki eyvan 1684 yılında onarım geçirmiş, eyvan batıya doğru uzatılmış ve böylece yapının simetrisi bozulmuştur.

Kuzey eyvanın batı duvarındaki onarım kitabesi:

“Ruha'ya vali oldu kethüda-yı sadrazam kim Ali Paşa-yı adildir anın unvan u ma'hudi Ulu Camii şehrin ne ra'na eyledi tamir Anın gibi nice hayretmek iken dahi maksudi Gelüb bir gün ziyaret eyledi şeyhin mezarında Yıkılmış cabcea gördü heman bu ca-yı Mahmud-i Hemişe hayr babında olan lütf u firavanın Bu merkadde dahi icra edüb kıldı yine cudi ... tecdid etdi himmet dedi tarihin Yeni yaptı Ali Paşa makam-ı merd-i Mes'udi” yazılıdır.

“Sadrazamın kethüdası Ali Paşa Urfa'ya vali oldu. Ali Paşa, adil unvanı ile bilinmekte ve tanınmaktadır. Şehrin Ulu Camiini ne güzel tamir ettirdi. Onun gibi daha nice hayırlı işler yapmak istiyordu ki, Şeyh Mes'ud'un türbesine gidip ziyaret eylediğinde, oranın yer yer yıkılmış, harap olduğunu görünce, hemen hayr için bol bol lütf ve ihsanda bulundu. O cömert zat, bu türbeyi de yeniden tamir

ettirdi. Tamir tarihini Himmet Şöyle dedi: Şeyh Mes'ud'un makamını Ali Paşa yeniledi" demektedir. Kitabede, tarih mısrası olan son mısranın harfleri toplandığında H. 1096 / M. 1684 tarihini vermektedir. Yapı, Ali Paşa tarafından 1684 yılında tamir ettirilmiştir.

Kuzey eyvanın kuzey duvarındaki onarım kitabesi:

“Cenab-ı Kubadlızade Ömer Beg Yegane serteser (bir nehr-i amaldır yesir) Görünce münderis bu cayekâni Binaye sak-ı himmet etdi teşmir Makamın Şeyh Mes'ud velinin Ziya-yı mihr-i cudi kıldı tenvir Cihanda bu eser oldukça baki Ederler himmet-i pakini tezkir Olub dildade hatıf dedi tarih Ömer beg eyledi bu câyı ta'mîr” yazılıdır.

Kitâbede; “Kubadlızade (veya kayıdlızade) diye bilinen Ömer Bey, burayı böyle baştanbaşa harab olmuş, yok olmaya yüz tutmuş görünce, himmet parçalarını sığadı ve tamir ettirdi. Şeyh Mes'ud hazretlerinin makamı ve türbesi olan bu binayı cömertlik güneşinin ziyasıyla nurlandırdı. Bu eser dünyada ayakta durdukça, kendi himmetini de hatırlatır. Diye düşünüyor ve buraya gönül vererek gizli bir ses, Ömer Bey'in bu türbeyi tamir ettirdiğini tarih olarak söyledi” demektedir. Kitabedeki son mısranın harfleri toplandığında H. 1129 /M.1717 tarihini vermektedir. Yapı, Ömer Bey tarafından M.1717 yılında tamir ettirilmiştir.

Yazlık Mescit ve Sarnıç;

Yapının güneybatısında kayalara oyulmuş odalar zaviyeye gelenlerin konaklaması için yapılmış barınma mekânlarıdır ve bu cephede yazlık iki mescit, sarnıç yer almaktadır (Foto.54-56/ Çizim 1-2). Bu mekânlar yazın sıcağından kışın soğuktan koruyan yaşam alanları ile yazlık mescit kısımlarından oluşmaktadır. Selçuklu döneminde yapıldığını tahmin ettiğimiz I.yazlık mescidin duvar köşesinde çiçekli kufi hat ile; *Kelime-i Tevhid (Lâ ilâhe illallah Muhammediün Resûlullah) yazılıdır* (Foto. 57-58).

Zaviyenin batı tarafında iki adet, güney tarafında ise dört adet sarnıç bulunmaktadır. Zaviyenin batı tarafında bulunan sarnıcın, kaya üzerine yazılmış kitabelerinden (Foto.56) bu sarnıcın *Said oğlu Mes'ud tarafından H.579 / M.1183* yılında bitirildiği anlaşılmaktadır.

Zaviyenin batısındaki sarnıç kitabesi:

Celi sülüs hatla, kabartma olarak, cetvelenmiş satırlar halinde Arapça yazılmıştır.

1-Besmele,

2-Fereğa min ameli es-sahranc ...

3-El fakir? ... rahimehullah Mes'ud bin Said

4-Bin Hengel? Nişaburi fi aşera ille'l-

5-ehad sene tis'a ve sebine ve

6- hamse mie fe-rahimallahu men dea

7- ve eânehu ve saade ve li-cemiil muslimin”

Bu sarnıcı, Nişaburlu Mesut bin Sait 28 Ekim 1183 yılında tamamladığı yazılıdır. Ona ve tüm Müslümanlara rahmet dlenmektedir (Foto.56).

Şeyh Mes'ud Zaviyesi XII. yüzyılda inşa edilmiş ve zaman içinde zaviye tamir görmüş, zaviyeye eklemeler yapılmıştır. Osmanlı döneminde Ali Paşa tarafından 1684 yılında tamir gören yapı, Ömer Bey tarafından 1717 yılında tamir görmüş ve son olarak 2010-2011 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarılmıştır. Şeyh Mes'ud Zaviyesi ve müstemilatı bölgenin önemli ziyaret mekânlarından biridir. Eser günümüzde Şeyh Mes'ud Zaviyesi olarak ziyaretçilere açıktır ve adak adayanlar adağı kabul olduğunda burada ikram yapmaktadır. Dışarıda ise Şaman kültürü devam etmekte ve ağaca çaput asma geleneği sürmektedir (Foto.59).

3.2. Soğmatar Antik Kenti

Soğmatar Antik Kenti, Şanlıurfa'nın 60 km. güneydoğusunda, Harran ilçesinin 40 km. kuzeydoğusunda Tek Tek Dağlarında önemli pınarların bulunduğu Yağmurlu Köyü'nde bulunmaktadır (Foto.60). Soğmatar tarihteki esas ününü; ay, güneş ve gezegenlerin kutsal sayıldığı Assur ve Babillilerin politeist inancından gelen "Mar alahe" (Marelahe)'nin merkezi olmasından almaktadır. Marelahe'yi temsil eden açık hava mabedi, Soğmatar'daki kalıntıların odak noktasını teşkil etmektedir. Kalenin güneyindeki "Kutsal Tepe-Merkez Tepe" olarak adlandırılan bu açık hava mabedinde; kaya zeminine oyulmuş Süryânice yazılar ile zirvenin kuzey yamacında, kayalara oyulmuş tanrı rölyefleri günümüze ulaşmıştır.

2022 yılında burada yaptığımız yüzey araştırmasında İslami döneme ait seramiklere bolca rastlanmıştır. Antik kentin İslami dönemde de kullanımına işaret eden bu seramiklerin yüzeyi yeşil, turkuaz tek renk sırlı ve sıraltı tekniğinde lacivert ve turkuaz renkte çizgilerle bezemelidir (Foto.62). Anadolu'da pek çok örneğine rastladığımız bu seramikler Selçuklu/ Zengi dönemine aittir (Aykaç 2021: 61). Kültür varlıkları açısından oldukça zengin bölge ve dünyadaki ilk dört yerleşim yerinden biri olan Harran'da yer alan Soğmatar harabelerinde kazı çalışmaları Şanlıurfa Müzesi başkanlığında ve Harran Üniversitesi arkeoloji bölümünden bir ekipçe 2023 yılında başlamıştır. Bu yerleşim yerinin İslami dönemde kullanımı göz ardı edilmeden tarihi kronolojisinin aydınlatılması oldukça önemlidir.

Hiz. Musa'nın burada çiftçilik yaptığına ve Hiz. Musa'nın mucizevi asası tarafından köydeki kuyulardan birinin açıldığına inanılmaktadır. Bu kuyu günümüzde mevcut olup yakın zamanda tamir edilmiştir. Köyün ortasında yer alan höyük, Soğmatar'ın milattan önceki çağlara uzanan tarihini gün ışığına çıkartacak belgeleri içerisinde barındırmaktadır. Tepedeki duvar ve burç kalıntıları höyüğün Orta Çağ'da kale olarak kullanıldığını göstermektedir (Foto.61). Hem surların hem de bu alanın iç kale işlevinde İslami dönemde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Soğmatar antik kentinin Zengi/ Eyyubi ve Osmanlı dönemlerinde yerleşim gördüğünü kalenin üst kısmında yüzeyde bulunan bu dönemlere ait seramik parçaları da kanıtlamaktadır (Foto.62).

3.3. Şuayb Antik Kenti

Şuayb Antik Kenti; Şanlıurfa'dan 88 km. Harran'dan 37 km. mesafede olup Özkent Köyü içindedir. Şuayb Peygamberin bu kentte yaşadığı ve vefat ettiğine; kentin adını Şuayb Peygamberden aldığına inanılmaktadır. Şuayb şehri yakınındaki Soğmatar'da Musa Peygamberin Şuayb Peygamber ile buluştuğu ve Musa peygamberin sihirli asasını burada Şuayb Peygamber'den aldığı kaynaklarda geçmektedir (Kürkçüoğlu 2004: 787).

Antik kent tepelik alanda, çevreye hâkim konumdaki yerde kurulmuştur. Kent, Roma döneminde surlarla çevrilmiş ve kent içinde saray gibi kamu yapısı, kale, hizmet yapıları, sarnıçlar, ticaret yapıları, hamam, tapınak, sağlık yapıları inşa edilmiştir. Şuayb antik kentinde kayaların oyulmasıyla yapılmış asıl şehir dokusu vardır. Burada kayaların işlenmesiyle oluşturulmuş yaklaşık 200 mağara biçiminde yaşam alanı vardır. Günümüzde bu antik kentte yaşamını sürdüren insanlar mevcut olup bu mağaraları depo, ahır, wc olarak kullanmaktadırlar. Özellikle depo amacıyla evin bir parçası olarak kullanıldığından, halkın çoğunun evi bu mağaraların hemen üzerinde veya yanında yer almaktadır.

2022 yılında yaptığımız yüzey araştırmasında bu kentin kayaların oyulmasıyla yapılmış antik kalıntılar (asıl şehir) ve Türk- İslam dönemine ait kalıntılardan oluşan iki bölümlü kent dokusuna sahip olduğu tespit edilmiştir (Foto.63-64). Böylece burası antik dönemden günümüze kadar yerleşim görmüş bir şehirdir. Ancak günümüzde bu kentte yaşamın sürmesi burada mevcut tarihi eserlerin zarar görmesine ve kültür katmanlarının tahrip olmasına sebep olmaktadır.

Bu bölgenin Nureddin Zengi tarafından fethinin ardından, bu topraklar İslam medeniyetinin önemli yerleşim yeri olarak korunmuştur ve buralardaki yerleşim yerlerinde Türk- İslam şehirleri kapsamında imar faaliyetleri yapılmıştır. Şehirde önceki döneme ait eserler korunurken başta cami olmak üzere çeşitli yapılar inşa edilmiştir (Foto.65./Çizim.3). Şuayb Peygamberin evi mescit olarak değerlendirilmiştir (Foto. 66-69).

2022 yılı yüzey araştırmamızda; Antik dönem yerleşimi içinde, ana kayaya oyulmuş bir mekânın Abbasi döneminde mescit olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Foto. 70-72/ Çizim.4). Mescidin içinde kufi hatlı Arapça kitabeler mevcuttur.

Birinci kitabe; *kırmızı boyalı, kufi hat ile cetvelsiz 6 satır düzeninde yazılmış olup kitabeden yazılma tarihi H.297 / M.910-911 olarak okunmuştur.* Kitabe tahrip olduğundan tamamı çözümlenememiştir (Foto.73).

Arapça kufi hatlı diğer kitabelerde;

“Kelime-i tevhid

-Rasulullah sallahu aleyhi ve sellem” (Foto.74)

- “Ve ketebe Huseyn

- Ğafarallahu lehu ve li-cemiil muslimin” (Foto.75) yazılıdır.

Şehirde yaptığımız incelemede Şuayb peygamberin evinin kuzeybatısındaki

höyükte ve şehrin farklı yerlerinde yüzeyde İslami döneme ait seramik parçaları bulunmuştur. Bunlar Emevi, Abbasi, Zengi, Eyyubi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde kullanıldığını bildiğimiz tek renk sırlı ve sır altı boyama tekniği ile yapılmış seramik örnekleridir (Foto.76-79). Şuayb şehrindeki mezarlıkta; 2022 yılı yüzey araştırmamızda Türk dönemine ait mezarlar, damgalı mezar taşları tespit edilmiştir (Foto.80-82).

3.4. Bazda Mağaraları (Taş Ocakları)

Harran Han el-Ba'rür, Şuayb ve Soğmatar Antik Kenti yolunun 15. ve 16. km.'lerinde yolun solunda ve sağında bulunmaktadır. Orta Çağ dönemine ait taşocağı 10 - 20 hektarlık bir alanı komple kaplayan bir şehir görünümündedir (Foto. 83-87). Altında sarnıcı ve çeşitli mekânlarının olduğu 3-5 katlı bir taşocağıdır. Mağaradan ziyade taş ocağı olarak kullanılmaktadır ve Anadolu'nun özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin taş ihtiyacının tamamı buradan sağlanmış olmalıdır. Başta çevredeki şehirler olmak üzere bölgenin taş ihtiyacını karşılayan tarihi bir taş ocağıdır (Foto.88-98). Taş ocağının farklı yerlerinde celi sülüs hatlı kitabeler mevcuttur (Foto.95-97b).

Kazıma tekniğinde Celi Sülüs hatlı Arapça kitabede (Foto.95);

- 1- “Bsimillahirrahmanirrahim,
- 2- Feteha hazel amel eş-Şina...,
- 3- Muhammed ibn senakar el-mi'mar rahimehullah,
- 4- Sene tis'a ve erbain ve sittemie Sene 649” yazılıdır.

Anlamı: Besmele ile başlayan kitabede; bu ocağı/ ...mimar eş-Şina Muhammed bin Senakar açtı. Allah ondan razı olsun. Sene H. 649 / M. 1252 yılı” denilmektedir.

Kabartma tekniğinde celi sülüs hatlı ve yedi satırlı kitabede (Foto.96);

- 1- “Bsimillahirrahmanirrahim
- 2- Feteha hazel amel el-mübarek
- 3- Muhammed ibn abd...
- 4-... ğafera
- 5-Allahu lehu ve li-cemii'lmuşlimin
- 6- fi şehri Rebiil evvel
- 7- Sene selase ve hamsine ve sitte mie”

Anlamı: Besmele ile başlayan Arapça kitabede “bu mübarek işi/ocağı Muhammed ibn Abd ... açtı. Allah ondan ve tüm Müslümanlardan razı olsun. Rebiul evvel ayı H. 653 / M. 1255 yılı” yazılıdır.

Üç satırlık Celi Sülüs hatlı kitabede (Foto. 97a);

- 1-“Haza el-mevda,

2- Muhammed el azzar sahib,

3- Rahimellahu men terahhame alel fakir” yazılıdır

Anlamı: Bu alanın sahib Muhammed el Azzar. Bu fakire rahmet edene Allah da rahmet etsin.

Kazıma tekniğinde Celi Sülüs hatlı kitabede (Foto.97.b);

-“Abdurrahman El- .. Hakkâri (?)” yazılıdır.

Bu kitabeler ile Orta Çağ'ın önemli taş ocağı ve işletmecileri hakkında bilgi almaktayız. Kitabeden buranın XIII. yüzyılda “mimar eş-Şina Muhammed bin Senakar” ve “Muhammet İbn-i Abd...” tarafından açıldığı ayrıca “Muhammed el Azzar” ile “Abdurrahman el-Hakkâri”, gibi şahıslar tarafından işletildiği anlaşılmaktadır. Böylesi devasa doğal bir oluşumun taşocağı olarak kullanılması ve Orta Çağ'daki pek çok İslam eserlerinin bu taş ocağından çıkarılan taş ile inşa edilmiş olması oldukça önemlidir. Bu konu hakkında ayrıca bir araştırma tarafımızdan yürütülmektedir.

Taş ocağından yüzlerce yıl taş alınması neticesinde her iki taş ocağında da çok sayıda meydan, tünel ve galeri oluşmuştur. Bunlardan özellikle büyük olanı yer yer 2-3 katlı şekilde oyulmuş ve yükseklikleri 10–15 metreye varan ayaklar ile ortada bir meydan oluşmuştur. Bazda taş ocağı Orta Çağ Türk İslam Medeniyeti açısından önemli bir antik yer durumundadır.

Unesco Dünya Kültür Mirası geçici listede yer alan bu taşocağının Unesco Dünya Kültür Mirası daimi listeye eklenerek böylesi nadide bir eserin tüm dünyaya tanıtılması, turizme kazandırılması gereklidir.

3.5. Akabe Hayratı (Sarnıç)

Osmanlı döneminde, XVIII. yüzyılda, inşa edildiğini tahmin ettiğimiz hayrat; akabe mevkii, organize sanayi, Başbakanlık Toplu Konutlarının yakınında yer almaktadır (Foto.99a-99b / Çizim.5). Sarnıç veya bölgede hayrat olarak isimlendirilen yapı; yolcuların su ihtiyacının karşılanması ve dinlenmesi amacıyla yol hattı üzerinde yapılmıştır. Böylece gelen yolcuların hayrattan abdest alması, namazını kılması ve dinlenmesi sonra yoluna devam etmesi şeklinde güzel bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Benzer yapıya Şanlıurfa Eyyubiye Kadıkendi Mahallesinde de rastlanmıştır (Foto.100).

Akabe hayratının üzeri düz tutulmuştur, düz damının kible yönünde mihrap taşı konulmuş ve burası “Namazgâh” olarak kullanılmıştır. Akabe hayratının su hazinesi 20.00 m uzunluğunda, 6.00 m genişliğinde ve 3.00 m derinliğinde kaya zeminine açılmış düzgün bir sarnıçtan oluşmaktadır. Hayratın su haznesine kuzey - güney yönden dörder basamaklı taş merdivenle inilmektedir. Yağmur suları, kuzey ve güneydeki bu merdiven kenarlarından ayrıca doğu - batı duvarlara açılan deliklerden hayrata dolmaktadır. Hayratın kuzey girişinin sağında hayvan bağlamak için dışarıya taşkın, delikli bir taş; doğudaki duvarın alt kısmında niş içerisine yerleştirilen dört adet

küçük delikli taşlar vardır. Kuzey - güney yönde dikdörtgen planlı hayratın her iki uzun kenarı 1.50 m yüksekliğinde düzgün kesme taş duvar ile örülüdür, tonozun üzeri aynı şekilde düzgün kesme taşlarla döşelidir. Hayrat günümüzde kullanılmamaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

“2022 yılı Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk - İslam Dönemi Yüzey Araştırması’nda Şanlıurfa’nın Türk-İslam döneminin aydınlatılması açısından önemli verilere ulaşılmıştır.

Suruç merkez ve köylerinde, Eyyübiye ve kısmen Harran’da gerçekleştirilen, buradaki kültür varlıklarını kapsayan bu araştırma sonucunda yeni eserler tespit edilmiştir ve bunların tescil önerileri tarafımızdan Kültür ve Turizm Bakanlığı’na yapılmıştır. Ayrıca tescilli kültür varlıklarının mevcut durumları ve işlevleri üzerine incelemelerde bulunulmuştur.

Suruç ilçesi ve köylerinde başta kümbet evler olmak üzere mezar taşları, türbe ve dini yapılar incelenmiş, bunların son durumları ile ilgili belgeleme yapılmıştır. Bu eserlerin korunması ve restorasyonlarının yapılması önem arz etmektedir.

Balıkligöl ve iç kalenin olduğu arkeolojik sit alanı içinde kalan yapılar bir bütün olarak dönemsel özelliklerine göre incelenmiştir ve dönemsel farklılıklarla ilgili çalışmalar yapılmaktadır. Bu alanın Peygamberler Şehri unvanına layık olarak gelecek kuşaklara aktarılması için daha detaylı çalışmalar ile koruma önlemleri alınması büyük önem arz etmektedir. Bu bölgenin koruma çalışmalarında tüm İslami dönemleri içine alacak şekilde projeler hazırlanmalıdır. Şanlıurfa şehir surlarının önemli bir bölümü günümüze gelememiştir. Günümüzde mevcut surlar ile mevcut olmayan surlarla ilgili arşiv taraması sonrasında sondaj çalışmaları yapılarak surların restitüsyon projelerinin çıkarılması gereklidir. Şanlıurfa kentinin geleneksel ticaret merkezi ve bu merkezin etrafında gelişen konut dokusunu koruma çalışmaları ile kullanım biçimleri bütüncül ölçekte ele alınmalıdır.

Şahinler Köyü, Ayanlar Köyü ve Yardımcı Köyü mezarlıkları içerisinde yazılı, damgalı, koç - koyun şeklinde mezar taşlarının tespiti bölgedeki mezar taşı geleneğinin devamı açısından önemlidir.

Sayburç Köyü içinde dikdörtgen planlı, tek bölümden oluşan ve üzeri ahşap hatıllı düz dam ile örtülü köy odasında, iki pencere arasına mihrap nişi eklenmiştir. Bu yapı hem köy odası geleneğini yansıtmaları hem de içinde namaz kılmak için mihrap nişi eklenerek buranın aynı zamanda bir ibadet mekânı olduğunu göstermesi açısından korunması gerekli eserlerdendir.

Şeyh Mes’ud zaviyesi bölgenin önemli ziyaret mekânlarından biridir. Araştırmamızda; zaviye ve batısında iki mescit ile sarnıçlar bütüncül olarak incelenmiştir. Günümüzde dergâh özelliğini sürdüren bu alan ibadet, eğitim ve barınma amacına hizmet etmiştir. Kayalara oyulmuş mekânlar ile sarnıçların koruma çalışmaları zaviye ile bütüncül olarak yapılmalıdır.

Soğmatar Antik Kenti erken dönemden Orta Çağ’ın sonuna kadar önemini ko-

rumuştur. Yaptığımız araştırmada yüzeyde rastladığımız sırlı seramik parçaları Türk - İslam döneminde de burada yerleşimin olduğunu ve şehrin Orta Çağ kültür katmanını içinde İslami döneminin de var olduğunu ortaya çıkarmıştır. 2023 yılında burada başlayan arkeolojik çalışmalarda bu kültür katmanının göz ardı edilmeden yapılması gereklidir.

Şuayb Antik Kentinde yaptığımız araştırma sonucunda; bu kentin kayaların oyulmasıyla yapılmış antik kalıntılar (asıl şehir) ve Türk- İslam dönemine ait kalıntılardan oluşan iki katlı (bölümlü) kent dokusuna sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edilen en önemli bulgu İslam öncesi döneme ait şehrin içinde kayaya oyulmuş Abbasi dönemine ait kırmızı renkte Kufi kitabesi olan bir mekânın mescit olarak kullanılması ve şehrin farklı yerlerinde yüzeyde İslami döneme ait sırlanmış seramik parçalarının bol miktarda bulunmasıdır. Bunlar Abbasi, Zengi, Eyyubi, Selçuklu ve Osmanlı döneminde kullanıldığını bildiğimiz buluntulardır. Türk- İslam dönemine ait kalıntılar ve İslami döneme ait seramik parçaları burada İslam dönemine ait bir kültür katmanının olduğunu göstermektedir. Burada yapılacak çalışmaların İslami döneme ait bir kültür katmanının olduğu dikkate alınarak gerçekleştirilmesi büyük önem teşkil etmektedir.

Bazda Taş Ocağı Orta Çağ Türk İslam medeniyeti açısından büyük öneme sahiptir. Orta Çağ dönemine ait böylesi bir taş ocağının varlığı henüz tespit edilmemiş olup taş ocağının farklı yerlerinde mevcut olan kitabeler bize dönem ve işletmecisi hakkında bilgi vermektedir. Bu taş ocağının röleve çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Akabe Hayratı (sarnıç); yolcuların su ihtiyacının karşılanması ve dinlenmesi amacıyla yol hattı üzerinde yapılan ve bölgede hayrat olarak isimlendirilen yapının düz damının güney ucuna konulan yekpare mihrap taşı, düz damın aynı zamanda “Namazgâh” olarak kullanıldığı böylece gelen yolcuların hayrattan abdest alması, namazını kılması ve dinlenmesi sonra yoluna devam etmesi şeklinde güzel bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarafımızdan yürütülen Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk - İslam Dönemi Yüzey Araştırması 2022 yılı başarılı şekilde tamamlanmıştır ve bu araştırma sonucunda Şanlıurfa'nın Türk-İslam döneminin aydınlatılması açısından önemli verilere ulaşılmıştır. İslam öncesi döneme ait şehirlerin Türk-İslam döneminde yoğun bir şekilde kullanıldığı aslında o dokunun yarısına yakını İslami döneme ait olduğu bu araştırma ile tespit edilmiştir. Şanlıurfa İli ve İlçeleri Türk - İslam Dönemi Yüzey Araştırmamızın önümüzdeki dönemde diğer ilçelerde, saha ve içerik bakımından genişletilerek devamı ile birlikte yeni çıkarımlara ulaşılabilceğimizi düşünüyorum. Bazda mağaraları, antik kentler ve diğer kazı alanlarında yapılacak kazı ve araştırmaların Türk-İslam dönemi katmanının da dikkate alınarak yapılması temennimizdir.

Kaynakça

Aykaç, Razan (2021). Türkiye Müzelerindeki İslami Dönem Seramik Kandiller, İstanbul: Ege Yayınları.

Aykaç, Razan ve Erdal Elmas (2021). “Siverek Mezar Taşları”, Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 5/3, s.651-683.

Boran, Ali - M. Mutlu, Razan Aykaç, H. Yaşar (2019). Ebedi İstirahatgah Ilgın Mezar Taşları, Konya: Ilgın Belediyesi.

Boran, Ali (2018). “Halep Mevlevihane Haziresindeki Mezar Taşları”, M. Duranlı ve diğerleri (Ed.), 1. Uluslararası Türk-İslam Mezar Taşları Kongresi Bildiriler Kitabı I, Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları, s.124-149.

Bozkurt, Nebi (2006). “Namazgâh”, TDV İslâm Ansiklopedisi 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.359-360.

Çal, Halit (1993). “Urfa’daki Taşınmaz Eski Eserler Hakkında Bir Ön Araştırma”, Yeni Harran Çevresi, s. 63.

Çetiner Özdemir, O. - F. Tunçay- Ş. Özdemir (2022). “Cultural Heritadge And Tourism in Şanlıurfa Medieval Cave Stone Quarries “Bazda Caves”, Studia UBB Negotia 67/2, pp. 31-39.

Durukan, Aynur vd. (1999). Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova İlçeleri ve Rumkale’deki Taşınmaz Kültür Varlıkları, Ankara: Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı.

Ekinci, Abdullah ve Kazım Paydaş (2008). Taş Devrinden Osmanlı’ya Urfa Tarihi, Şanlıurfa: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Eyyubi Güler, Selahattin (2016). Urfa’nın Doğusunda Antik Bir Kent Soğmatar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Güler, Mustafa (2017). “Urfa Şeyh Mes’ud Horasani Zaviyesi”, Megaron 12/4, s.589-604.

Işıltan, Fikret (1960). Urfa Bölgesi Tarihi, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Karakaş, Mahmut (2012). Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler, Konya: Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

Kürkçüoğlu, A. Cihat (2004). “Dinler Tarihinin Yazıldığı Şehir: Şanlıurfa”, Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri, s.787.

Ödekan, Ayla ve Arzu Öztürk (2002). “Birecik-Suruç (Şanlıurfa) Kentsel Kültür Varlıkları Envanter Çalışması», Türkiye Kültür Envanteri Pilot Bölge Çalışmaları Birecik-Suruç 2/1, İstanbul: (TÜBA-TÜKSEK Yayınları) Türkiye Bilimler Akademisi, s.1-11.

Özkurt, Kemal ve Abdülhamit Tüfekçioğlu (2009). “Türk İslam Sanatında Kitabeler”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi 14, s.275-295.

Fotoğraflar

Foto.1. Şeyh Müslüm (Mesleme) Külliyesi

Foto.2. Şeyh Müslüm (Mesleme) Külliyesi Minare ve Cami- Hazire-Türbe Hazireden Detay

Foto.3. Kara Küme Kümbet Evleri Dönemine Ait Mezarlar

Foto.4. Kaplan Köyü Osmanlı

Foto.5. Uysallı Köyü—Osmanlı Dönemi Mezarı

Foto.6. Uysallı Köyü —Osmanlı Dönemi

Foto. 7-8. Karadut Köyü Mezarlığı Osmanlı Dönemine Ait Mezarlar

Foto. 9. Karadut Köyü Mezarlığı Osmanlı Dönemine Ait Mezarlar

Foto. 10-11. Şanlıurfa Balıklıgöl ve Döşeme Cami

Foto. 12. Şanlıurfa Balıklıgöl

Foto. 13- Döşeme Cami İç Mekan

Foto. 14- Döşeme Cami Haziresi

Foto. 15- Rızvaniye Camisi

Foto. 14- Döşeme Cami Haziresi

Foto. 17- Mevlid-İ Halil (Dergâh) Külliyesi

Foto. 18--19 Mevlid-İ Halil (Dergâh) Külliyesi

Foto. 20-Mevlid-İ Halil (Dergâh) Külliyesi- Revak

Foto. 21. Mevlid-İ Halil (Dergâh) Camisi Haziresi

Foto. 22. Mevlid-İ Halil (Dergâh) Camisi Haziresi Osmanlı Dönemine Ait Mezar Taşları

Foto. 23. Mevlid-İ Halil (Dergâh) Camisi Haziresi

Foto. 24. Mevlid-İ Halil (Dergâh) Camisi Haziresi

Foto.25.İçkaleden Şehir Dokusuna Bakış

Foto.26.Ulu Cami Minaresinden Şehir Dokusuna Bakış

Foto. 27. Ulu Cami Minaresinden Avluya Bakış

Foto. 28. Şanlıurfa Ulu Cami – Dıştan Genel Görüntü

Foto. 29. Şanlıurfa Ulu Cami Minaresi

Foto. 30. Şanlıurfa Ulu Cami Avlusu

Foto. 31. Şanlıurfa Ulu Cami Avluda Sütün Başlığı

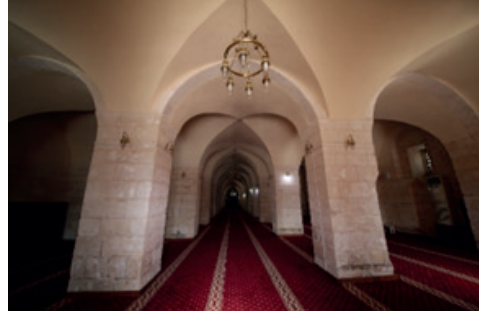

Foto. 32. Şanlıurfa Ulu Cami İç Mekan

Foto. 33a. Şanlıurfa Ulu Cami Haziresi - Rakka-Urfa Valisi Kadızade Hüseyin Paşa Mezarı

Foto 33b. Şanlıurfa Ulu Cami Haziresi - Şihâbüddin Ahmed Mezarı

Foto. 34. Şanlıurfa Şehir Surları

Foto. 35.Şanlıurfa Şehir Surları- Mahmutoğlu Kulesi

Foto. 36. Şanlıurfa Şehir Surları- Harran Kapısı

Foto. 37. Şanlıurfa İçkale Surları

Foto. 38. Şanlıurfa Geleneksel Sokak Dokusu

Foto. 39. Şanlıurfa Geleneksel Sokak Dokusu

Foto. 40. Şanlıurfa Geleneksel Sokak Dokusu İçinde Ev - Kabaltı

Foto. 41. Şanlıurfa Hacı Yadigar (Kuttik) Camii

Foto. 42. Şanlıurfa Geleneksel Konut Mimarisi

Foto. 43. Şanlıurfa Hızmalı Köprü

Foto. 44. Şanlıurfa Barutçu Han

Foto. 45. Şanlıurfa Bakırcılar Çarşısı

Foto. 46a. Şanlıurfa/Yardımcı Köyü Haziresi - Damgalı M.Taşı

46b. Şanlıurfa /Yardımcı Köyü Cabir El-Ensar Camii Cabir El-Ensar Camii Haziresi-Damgalı M.Taşı

Foto. 46c. Şanlıurfa/Şahinler Köyü Mezarlığı Koç-Koyun Biçimli Mezar Taşı

Foto. 46. Şanlıurfa /Ayanlar Köyü Mezarlığı – Koç Biçimli Mezar Taşı

Foto. 47. Şanlıurfa Sayburç Köy Odası

Foto. 48. Şanlıurfa Sayburç Köy Odası İç Kısım - Mihrap

Foto. 49. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi ve Müştemilatı

Foto. 50. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi

Foto. 51. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi - Müştemilatı

Foto. 52. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi - Müştemilatı

Foto. 53. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviyesi - Müştemilatı

Foto. 54. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde I.Yazlık Mescit

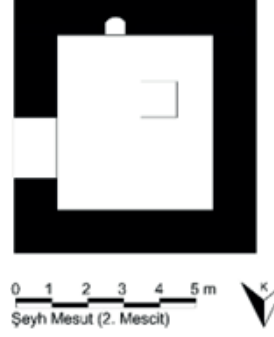

Foto. 55. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde II.Yazlık Mescit

Çizim 1. Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde

I.Yazlık Mescit - Planı

Çizim 2. Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde

II. Yazlık Mescit - Planı

Foto. 56. Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde Kuyu (Sarnıç) Kitabesi

Foto. 57. Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı I.Yazlık Mescit Kitabesi-Detay

Foto. 58. Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Müştemilatı İçerisinde I.Yazlık Mescit Kitabesi

Foto. 59. Şaman Kültürü Devamı Ağaca Çaput Asma Geleneği - Şanlıurfa Şeyh Mes'ud Horasani Zaviye ve Müştemilatı Önü

Foto. 60. Şanlıurfa Soğmatar Antik Kenti

Foto. 61. Şanlıurfa Soğmatar Antik Kenti-Orta Çağda Kale Olarak Kullanılan Höyük

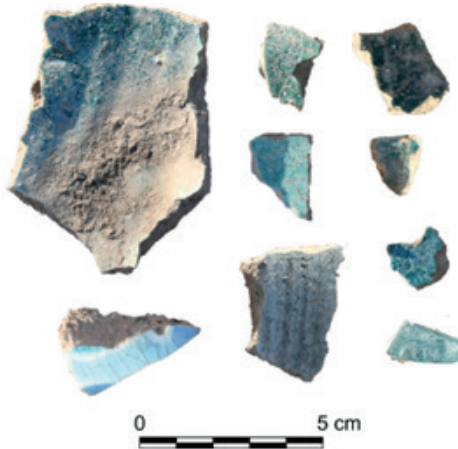

Foto. 62. Şanlıurfa Soğmatar Antik Kenti Kalede Bulunan İslami Döneme Ait Sırlı Seramik Parçaları

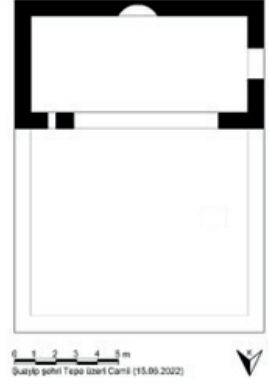
Foto. 63. Şanlıurfa Şuayb Şehri

Foto. 64. Şanlıurfa Şuayb Şehri - Antik Döneme Ait Kent Kalıntıları

Foto. 65. Şuayb Şehri - İslami Döneme Ait Kent/ Cami Kalıntıları

Çizim.3. Şuayb Şehri - İslami Döneme Ait Kent/ Cami Kalıntıları Cami Planı

Foto. 66. Şuayb Peygamberin Evi

Foto. 67. Şuayb Peygamberin Evi - Giriş

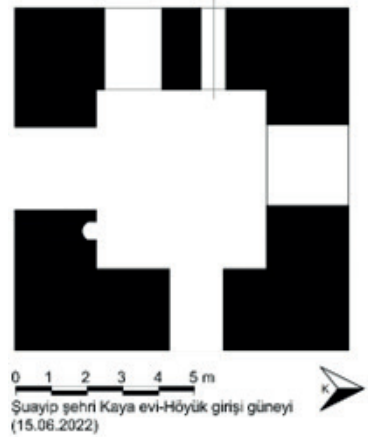
Foto. 68. Şuayb Peygamberin Evi - Mescit

Foto. 69. Şuayb Peygamberin Evi - Mescit

Foto. 70. Şanlıurfa Şuayb Şehri Kalıntıları Kayaya Oyulmuş Mekân - Mescit

Çizim.4. Şanlıurfa Şuayb Şehri Kalıntıları Kayaya Oyulmuş Mekân - Mescit Plan

Foto. 71. Şanlıurfa Şuayb Şehri Kalıntıları Kayaya Oyulmuş Mekân – Mescit İçten Görüntü

Foto. 72. Şuayb Mescit Detay

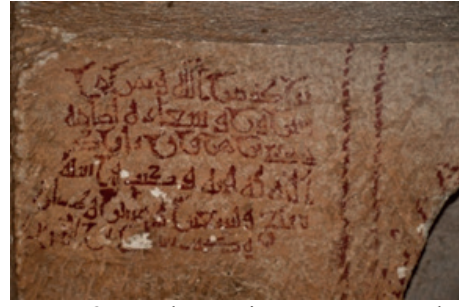

Foto.73. Şuayb Mescit – Kırmızı Boyalı Kufi Hat

Foto. 74. Şuayb Mescit – Kırmızı Boyalı Kufi Hat

Foto.75. Şuayb Mescit – Kırmızı Boyalı Kufi Hat

Foto.76 - 77. Şanlıurfa Şuayb Şhrinde Bulunan İslami Döneme Ait Sırlı Seramik Parçaları

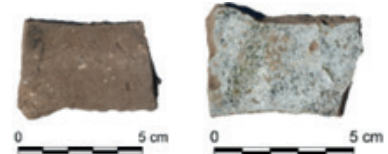

Foto.78 -79. Şanlıurfa Şuayb Şhrinde Bulunan İslami Döneme Ait Sırlı Seramik Parçaları

Foto.80- 81- 82. Şanlıurfa Şuayb Şhrinde Türk Dönemine Ait Mezar Taşları

Foto.83. Şanlıurfa Bazda Mağaraları – Dıştan Görüntü

Foto.84. Şanlıurfa Bazda Mağaraları Dıştan Görüntü

Foto.85. Şanlıurfa Bazda Mağaraları Dıştan Görüntü

Foto.86. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- Giriş

Foto.87. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- Giriş

Foto.88. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekan

Foto.89. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- Giriş

Foto.90. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekan

Foto.91. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekan

Foto.92. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekân

Foto.93. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekân Tavanı - Kitabe

Foto.94. Bazda Mağaraları - Taş Ocağı- İç Mekân

Foto.95 Bazda Mağaraları Taş Ocağı
Cel-i Sülüs Hatlı Kitabe

Foto 96.Bazda Mağaraları-Taş Ocağı
Cel-i Sülüs Hatlı Kitabe

Foto.97a-Bazda Mağaraları-Taş
Ocağı Cel-i Sülüs Hatlı Kitabe

97b. Bazda Mağaraları-Taş Ocağı
Cel-i Sülüs Hatlı Kitabe

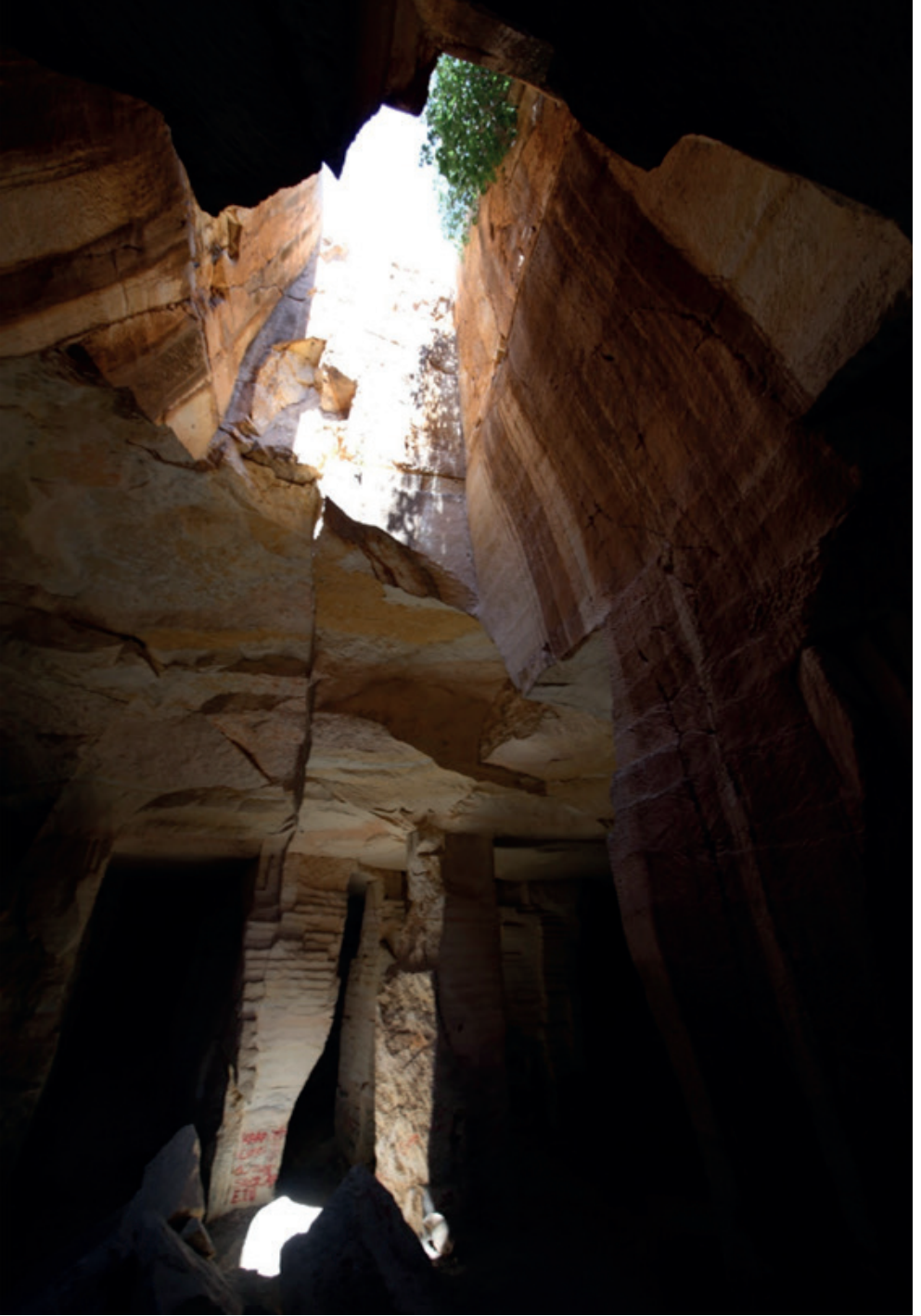

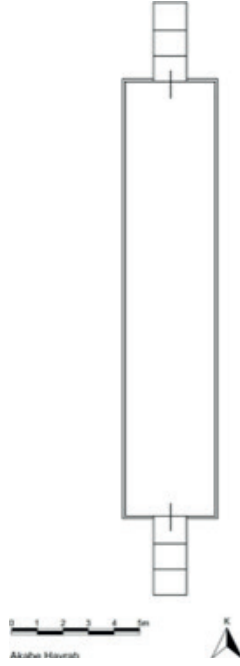
Foto.98. Şanlıurfa Bazda Mağaraları - Taş Ocağı

Foto.99a. Şanlıurfa Akabe Hayratı

Foto.99b. Şanlıurfa Akabe Hayratı

Çizim.5. Şanlıurfa Akabe Hayratı Plan

Foto.100. Şanlıurfa Eyyübiye Kadıkendi Mahallesi - Hayrat

